

ЎЗБЕКИСТОНДА ЛИЗИНГ ВА ИЖАРА БИТИМЛАРИ ВА ПОРТФЕЛЛАРИНИНГ ТАЊЛИЛИ

Джумаева Гулнора

*Чилонзор туман 2-сонли махсус мактаб
“Махсус фанлар” кафедраси ўқитувчиси*

Ўзбекистонда лизинг ва ижара муомалаларини такомиллаштириш учун унинг бу соҳадаги камчиликлари ва унга бериладиган янгиликлардан келиб чиққан ҳолда бу мавзуга биз кенгроқ ёндашдик. Лекин бу масалани кўриб чиқишдан олдин биз озгина лизинг ва ижара тўғрисида фикрга эга бўлиш учун ушбу тушунчаларга тўхталиб ўтамиз. Ўзбекистонда лизинг муносабатларини йўлга қўйиш мақсадида аввалом бор 1999-йил 14- апрелда “Лизинг тўғрисида”ги Қонун қабул қилинган. Кейинчалик лизинг ва ижара муносабатларини такомиллаштириш мақсадида бизнинг республикамизда Молия Вазирлигининг 11 май 2009 йилда 54-сонли буйруғига асосан — “Бухгалтерия ҳисобида ижара операцияларини акс эттириш тартиби тўғрисида”ги Низом ва —Ижара ҳисоби бўйича 6-сонли Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти ишлаб чиқилди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан тасдиқланган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида —Лизинг ва бошқа молиявий хизматларнинг ҳажмини уларнинг янги турларини жорий қилиш ва сифатини ошириш ҳисобига кенгайтириш масаласининг қўйилиши ўта долзарб эканлигини белгилаб берилди.

Авалло бугунги кунда лизинг амалиётларининг кундан-кунга кенгайиб бораётганлиги ҳамда унинг турли хилдаги шакллари ва турлари қўлланилаётганлиги сабабли, лизинг тушунчаларига аниқлик киритиш ва унинг туб моҳиятини очиб бериш муҳим аҳамиятга эгадир. Лизинг ва ижара ҳақида олимларимиз томонидан турли хил фикрлар келтирилган бўлиб бир гуруҳ олимлар лизинг ва ижара тушунчаси битта тушунча дейишса иккинчи гуруҳ олимларимиз лизинг бошқа тушунча ижара бошқа тушунча деб таъкидлаганлар. Иккинчи гуруҳ олимлар фикрларига қўшилган ҳолда лизинг ва ижара бошқа-бошқа тушунча яъни лизинг билан ижаранинг фарқи шундаки лизингда лизингга олинаётган мулк тўловлар тўланиб бўлгандан сўнг лизингга олувчи ҳисобига ўтади. Ижарада эса мулк доимо ижарага берувчи шахс номида қолади. Лизингнинг энг кўп тарқалган тури сифатида куйидагича гуруҳлаш таклиф этилган:

- оператив ёки хизмат кўрсатувчи лизинг;

- молиявий, капитал ёки тўғри лизинг;
- қайтариладиган лизинг.

Ушбу гуруҳлаш энг оддий ва амалиётда кенг қўлланилади. Лекин унда лизингнинг тўлиқ моҳияти ва хусусиятлари очиб берилмаган. Шу сабабли муаллиф томонидан лизингни гуруҳлаш таклиф этилди. Бунда лизингни гуруҳланишининг энг оддий усулларида бошлаб, энг мураккаб хусусиятлари бўйича туркумланиши таклиф қилинмоқда. Шу нуқтаи назардан муаллиф томонидан улар умумлаштирилиб, умумий ва хусусий томонлари ҳисобга олиниб, туркумланди.

Малявина ва Попов илмий ишларида Лизинг операциялари – тадбиркорлик фаолиятининг тизими бўлиб, у ўзига учта ташкилий – иктисодий муносабатларни яъни, ижара, савдо ва инвестицион ҳамда молиявий лизинг операцияларни қамраб олган. Ибрагимов ва Ризаев адабиётларида лизинг операцияси лизинг объекти лизинг олувчи томонидан бевосита тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш мақсадида ишлатилиши кўзда тутилган ҳолларда амалга оширилади.

Лизинг берувчи ва лизинг олувчи ўзаро келишилган ҳолда қонун ҳужжатларига мувофиқ лизинг объектнинг жадал амортизация қилиш ҳуқуқига эга. Томонларнинг келишувига кўра лизинг шартномаси уч томонлама (сотувчи-лизинг берувчи- лизинг олувчи) ёки икки томонлама (лизинг берувчи ва лизинг олувчи) тузилиши мумкин. Газман фикрига кўра, лизинг иштирокчиларини бевосита ва билвосита гуруҳларга бўлади. Яъни бевосита қатнашчиларга лизинг берувчи, лизинг олувчи, маҳсулот сотувчилар бўлса, билвосита иштирокчилари эса, тижорат банклари, суғурта компаниялари, лизинг брокерлари ҳисобланади.

Усатова, Сероситан ўзларининг ўқув қўлланмаларида тижорат банкларида лизинг операциялари бухгалтерия ҳисобининг мақсади ҳисоб тизими ва фойдаланувчилар учун банкнинг лизинг операциялари тўғрисидаги маълумотларни тан олиш, ўлчаш, уларни жамлаш ва аниқ етказиб беришдан иборатдир. Лизинг операциялари жараёнида кўрилиши мумкин бўлган зарар ва йўқотишларнинг риск даражасини баҳолаб бориш зарурлигини таъкидлаб ўтган. Сабаби ишлаб чиқариш бўйича тузилган ҳар қандай битим йўқотишларга, яъни рискка боғланган. Риск даражасини тушириш бўйича бир қанча усуллари мавжуд бўлиб, улардан энг муҳими бу суғурта ҳисобланади.

Ушбу мақолада хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий ишлари, илмий монографиялари, ўқув қўлланмалари ва мақолаларини таҳлил қилиш, статистик таҳлиллари, жадвалларни аналитик таққослаш, гуруҳлаш, миқдор ва сифат кўрсаткичларни ҳисоблаш, уларни бир-бири билан солиштириш каби услублардан фойдаланилди.

Лизинг (молиявий ижара) ижара муносабатларининг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мулкни (лизинг объектини) мулк қилиб сотиб олади ва уни шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг олувчига ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради.

2021 йилнинг 1-ярим йиллиги якунларига кўра лизинг портфелининг ҳажми 5 трлн. 430 млрд сўмни ташкил қилган, бу 2020 йил якунлари билан солиштирганда 4,3% га кам. Сабаби – коронавирус пандемияси ва 2020 йил давомидаши ҳамда 2021 йилнинг 6 ойи мобайнидаги у билан боғлиқ чекловлар. Бироқ, ўтган йил билан солиштирганда янги лизинг битимларининг ҳажми ошган (+8,8%). Шунингдек, лизинг бозоридаги янги битимларнинг асосий улуши одатда йилнинг иккинчи ярмига тўғри келишини қайд этиш жоиз. 2021 йилнинг иккинчи ярмида янги битимлар ҳажми биринчи ярим йиллик билан солиштирганда сезиларли даражада ошиши ва тахминан 5-10% ўсиш билан лизинг амалиётлари портфелида ижобий акс этиши кутилмоқда.

2021 йилнинг биринчи ярим йиллиги якунлари бўйича янги лизинг битимларининг ҳажми 8,8% га ошган, бу ўтган йилнинг шу даври билан солиштирганда 102,7 млрд сўмга кўп бўлиб, 1 268,9 млрд.сўмни ташкил қилган.

6-сонли «Ижара ҳисоби» номли бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартининг 3- бандига асосан бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари нуқтаи назаридан ижара 3 га: лизинг (молиявий ижара); узоқ муддатли ижара; қисқа муддатли ижарага бўлинган. Стандартга мувофиқ лизинг (молиявий ижара) ижара муносабат-ларининг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчида) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мулкни (лизинг объектини) мулк қилиб сотиб олади ва уни шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг олувчига ун икки ойдан ортиқ муддатга беради.

Хулоса қилиб шуни айта оламизки, лизинг муомалаларининг дастлабки ҳисоби амалиётини кўриб чиққанда, лизинг олиш учун кўпгина ҳужжатлар тайёрланиши кераклигини кўриб чиқдик. Лекин шу ҳужжатларни йиғиш учун анча вақт йўқотилади ва лизинг олувчилар учун ушбу вазият қийинроқ. Шунинг учун бизнинг фикримизча, айрим электрон ҳужжатлар лизинг жараёнида тақдим этилмаса бу Ўзбекистон Республикасининг хўжалик юритувчи субъектлар учун жуда осон ва қулай шароит яратиб

берилган бўларди. Бундан келиб чиқиб, лизинг олиш учун ҳужжатлар сони камайтирилса, кўпгина корхоналар лизинг муомалаларидан фойдаланишни кўллаб-қувватлайдилар. Лизинг олувчида лизинг ҳисобини юритилишида алоҳида субсчётлар очилса, ушбу вазият корхона раҳбарлари учун жуда қулай ва тезкор маълумот олишда ўз ўрнига эга булади. Шунинг учун лизинг олувчи корхоналарида бухгалтерия ҳисобини юритилиш буйича Ҳисоб сиёсатида ушбу субсчётлар очилиши кўрсатиб ўтилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Горемыкин В.А. (2003) —Лизинг учеб - метод.пособие. - М.:Дело и сервис 51-с.
2. Ибрагимов А.К,Ризаев Н.К, Мартапов М.Д (2016) —Банкларда бухгалтерия ҳисобининг миллий ва халқаро стандарти Тошкен-138-б.
3. Малявина В.А, Попов С.А. (2002) —Лизинг и антикризисное управления - М.: —Юрист 118-с. Международный стандарты фынансовый отчётности. (2007) М.: «Аскери» -С 832- 837.